

הרב ישראל דנדרוביץ
ראש בית המדרש 'באר האבות'
מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

לפיכך לקה תחילה

הגמרא והביא את הפירוש על הפסוק הראשון ממנו לכאורה אין ראייה. ואם נאמר כפשוטו של מקרא שאין כל חילוק בין שני הפסוקים, והאמת היא שאת אותה ראייה ניתן להוכיח גם מהפסוק הראשון, וזו הסיבה שאכן רש"י הקדים והביא זאת על הפסוק הראשון, הרי שדברי הגמרא תמוהים עוד יותר, בשל מה איחרו את הראייה לפסוק השני.

על מדוכה זו ישב רבינו המהרש"א בחידושי אגדות במסכת סוטה שם. ולך נא ראה לו שתירץ רק את דברי הגמרא שהוכיחה מהפסוק השני ולא מהפסוק הראשון, (וכן ראה בהגהות הרש"ש על המדרש, שמו"ר י ג). והמהרש"א מסיים: "אבל רש"י ז"ל לקה לעצמו דרך אחרת והביא דרשה דהכא אקרא קמא דגבי צפרדעים, ודרכו לא ידענא".

פרעה גר סמוך ליאור

ובישוב דברי הגמרא עצמם מעצם קושיית המהרש"א ראיתי לבעל 'פנים יפות' שכתב בזה דבר חדש, שמהיות וביטוי של פרעה היה על המים לפיכך אין ראייה שהוא לקה תחילה מכך שהצפרדעים עלו ובאו אל ביתו, כי שמא הוא היה הראשון שעמד בדרכם:

"ובמהרש"א הקשה למה לא מייתי מקרא קמא 'ועלו ובאו בביתך' כפירוש רש"י וע"ש, ויש לומר דמקרא קמא ליכא לאוכחיה, די"ל שהיה ביתו של פרעה אצל היאור, כמשמעות הכתוב 'הנה יוצא המימה' וכן בבת פרעה 'ותרד לרחוק', ולא כתיב לשון הליכה, משמע שהיה ביתו סמוך ליאור,

איתא במסכת סוטה (דף יא א): "תנא, הוא התחיל בעצה תחילה לפיכך לקה תחילה; הוא התחיל בעצה תחילה, דכתיב 'ויאמר אל עמו', לפיכך לקה תחילה כדכתיב 'ובכה ובעמך ובכל עבדיך'".

והנה המעיין בפסוקי המקרא יבחין כי משני פסוקים היו יכולים להוכיח שפרעה קדם ללקות לפני בני עמו, שכן כך נאמר (שמות ז כז-כט): "וְאִם מֵאֵן אֶתָּה לְשַׁלַּח הַנֶּחֱשׁ אֲנֹכִי נִגַּף אֶת כָּל גְּבוּלִי בְּצִפְרֻדִּים. וְשָׂרֵץ הַיָּאֵר צִפְרֻדִּים יַעֲלוּ וַיָּבֹאוּ בְּבֵיתְךָ וּבְתֵנְךָ מִשְׁפָּכְךָ וְעַל מִשְׁתֶּךָ וּבְבֵית יְעֲקֹב וּבְמִשְׁאֲרוֹתָיו. וַיִּכָּה וַיִּבְעֶם וַיִּכָּל עֲבָדֶיךָ יַעֲלוּ הַצִּפְרֻדִּים". עינינו הרואות שניתן להוכיח את ההקדמה של פרעה הן מהפסוק הראשון בו נאמר: "ועלו ובאו בְּבֵיתְךָ וּבְתֵנְךָ מִשְׁפָּכְךָ וְעַל מִשְׁתֶּךָ וּבְבֵית יְעֲקֹב וּבְמִשְׁאֲרוֹתָיו", והן מהפסוק השני בו נאמר: "וַיִּכָּה וַיִּבְעֶם וַיִּכָּל עֲבָדֶיךָ יַעֲלוּ הַצִּפְרֻדִּים".

ומשכך, דברי הגמרא שהוכיחה מכוח הפסוק השני כי פרעה לקה תחילה מוקשים מאוד: בשל מה הגמרא הביאה ממרחק לחמה, בעוד שיכולה הייתה להביא ראייה זו כדמותה וכצלמה מהפסוק הראשון הקודם לו.

רש"י שינה מדברי הגמרא

וראה זה פלא: רש"י בפירושו על התורה הביא את דרשת חז"ל זו שפרעה לקה תחילה דווקא על הפסוק הראשון. ונמצא הדבר תמוה בכפליים, באופן של ממה נפשך: אם הגמרא דייקה להוכיח דווקא מהפסוק השני הרי זה מפני שמהפסוק הראשון אין ראייה, וכיצד איפוא שינה רש"י מדברי

נפשם, שלא היה עבודה זרה ממש כמ"ש התוס' שם, אלא שנשאו ק"ו מצפרדעים שג"כ לא היו מצווים לעלות בתנורים ואפילו הכי עלו מעצמם.

אבל מה שאמר 'ובך ובעמך' זה היה ציווי להם שיעלו בתוך מעיהם, והטעם לזה שמעצמם לא היו עולים בתוך מעיהם שהיו יותר יסורים לצפרדעים להיות בתוך מעיהם ולכך היו מקרקרים, ולולי הציווי לא היו עושים זה. וכיון שחנניה מישאל ועזריה לא למדו אלא מצפרדעים שלא היו מצווים לעלות בתנורים, ממילא מה שלא עשו הצפרדעים מעצמם, גם הם לא היו מוסרים נפשם, כיון שלא היו מצווים".

וכיוצא בזה ממש מבואר בדברי המהרי"ל דיסקין:

"י"ל לפי מה שאמרנו שהפסוק כ"ח לא היה רק בדרך נבואה והתראה להודיע שיעלו הצפרדעים על מצרים ושם נאמר 'ועלו ובאו בביתך וגו' ובעמך ובתנורך ובמשארותיך' ולא היה ציווי כלל להצפרדעים שילכו בהתנורים, וממילא היה להם לחנניה מישאל ועזריה ק"ו למסור עצמן לתנור וכבשן אש לשריפה מהצפרדעים שלא נצטוו והם נצטוו. אבל בפסוק כ"ט דכתיב 'ובך ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים' זה היה ציווי להצפרדעים שיעלו, וידוע שמלת 'בך' מורה שיעלו הצפרדעים בתוך המעיים של המצרים, וזה היה עינוי גדול להצפרדעים, עינוי ממושך וצער גדול מאד, וזה נסיון יותר מאשר להשרף באש, וזה הנסיון כנסיון של נגדא, הכאות, שממשיך צער בחיים. כללו של דבר, על שרפה בתנורים לא היה ציווי ונכנסו הצפרדעים בלי צווי והכרח. ומזה נשאו חנניה מישאל ועזריה ק"ו על עצמם למסור את נפשם לשרפה, אבל על נגדא היה בצווי והכרח, שנאמר 'ובך ובעמך יעלו הצפרדעים', דהיינו להכנס בתוך מעיים של אדם, שזהו צער גדול מאד, על זה נצטוו

אם כן כיון שעלו הצפרדעים מן היאור הלכו מיד לביתם שהיה סמוך ליאור ואחר כך נתפשטו בכל מצרים, אבל מה שעלו בתוך מעיהם לא היה מיד כמשמעות הכתוב שבתחלה עלו בכל בתי מצרים ואח"כ היה תוקף המכה שעלו בתוך מעיהם, א"כ בזה אין טעם להתחיל בו מבכל ארץ מצרים כיון שכבר היו בתיהם מלאים צפרדעים, על כרחך הטעם מפני שהתחיל בעבירה תחלה".

וכבר קדמו הגאון רבי לוי בר"ש מבראד בספרו 'בית לוי' (זאלקווי תצ"ב, סוטה שם) אשר האריך בזה, ותורף דבריו הוא כדברי הפנים יפות:

"ממילא מסתמא היה פרעה דר סמוך לנילוס יותר מעבדיו כדי שלא יראו אותו שהולך לנילוס בבוקר... והנה הצפרדעים היו יוצאים מן היאור ופגעו בבית פרעה תחילה ואחרי זה בבית עבדיו ואחר כך בכל מצרים. ממילא מקרא קמא לא מוכחל מידי לומר דלכך לקה תחילה בשביל שהתחיל בעצה תחילה, דדילמא בשביל שהיה דר סמוך ליאור".

לא היה ציווי!

והנראה לענות בזה באופן אחר בהקדם חידוש נוסף אותו כתב הפנים יפות על הפסוק שהכאנו לעיל 'ושרץ היאור צפרדעים ועלו ובאו בביתך וגו' יעלו הצפרדעים:

"לכאורה הוא לשון כפול מה שחזר מה שחזר ואמר 'יעלו' שכבר אמר 'ועלו'. ותו, ד'יעלו' משמע לשון ציווי 'ועלו' משמע מעצמו. נראה להבין בזה מה שאמרו חז"ל (כתובות לג ב) 'אלמלא נגדוה לחנניה מישאל ועזריה הוי פלחי', וקשה לכא' מנא להו; ויש להבין ע"פ מה שאמרו חז"ל (פסחים נג ב) מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן לכבשן האש, שנשאו קל וחומר מצפרדעים שג"כ לא היו מצווים למסור

ומעתה, פשיטא שמכך שהצפרדעים נכנסו מצד עצמם אל בית פרעה תחילה אין כל ראייה שהוא מפני העונש המיוחד שניתן לו, שהוא לקה תחילה מפני שהוא התחיל בעצה, שכן ייתכן שפיר שהצפרדעים העדיפו להכנס אל טרקליני המלך והיכליו מאשר להכנס אל בתי המוני העם. אולם כשמדובר בציווי על כניסה אל תוך הגופים, ובזה כמובן שאין כל חילוק בין מעי המלך למעי העם, ואם בכל זאת הקדימו את של פרעה הרי זו ראייה שהוא לקה תחילה, ולכן הביאה הגמרא את ההוכחה דווקא מהפסוק השני ולא מהפסוק הראשון.

מכאן ששניהם שקולים

עוד היה נראה לומר בישב קושיית המהרש"א בהקדם הא דקיימא לן (ברכות מא) שכל הקודם בפסוק (דברים ח) 'ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה' קודם לברכה. והקשה הצ"ח, מנין לנו כלל ועיקר שיש באחד משבעת המינים חשיבות יתר על חברו, ובשל כך יש להקדים לברכה את המוקדם בפסוק, דילמא כל שבעת המינים שקולים הם ושונים בחשיבותם, ומה שהקדים הפסוק מין אחד לחברו אינו משום הוראה על חשיבותו אלא זו בלבד, שאין ביכולת הפסוק לכוללם יחד, ועל כרחך מוכרח האחד להיכתב קודם השני.

וראיתי להגאון רבי יהודה רבינוביץ שהביא מפי השמועה בספרו 'כרם חמד' (פרשת עקב):

"ושמעתי מהגאון רבי שמואל טויסיג זצ"ל שהקשה למרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל: וכי מה הראיה שכל הקודם בפסוק חשוב מזה שלאחריו, הרי גם אם כולם שקולים כאחד מוכרח להכתב אחד קודם השני. וסיפר הגאון הנ"ל שבשעת מעשה נרעד הגרי"ז ואמר בריתחא: 'בתורתנו הקדושה לא שייך הכרח'.

הצפרדעים, מזה לא היה להם לחניה מישאל ועזריה קל וחומר מהצפרדעים שגם הצפרדעים לא הלכו כי אם בצווי ובהכרח מאת ה', ובזה אתי שפיר דברי רב שאמר 'אלמלא נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה היו פלחי לצלם', דעל נסיון של נגידא לא היה להם ק"ו מהצפרדעים".

מחדשים הפנים יפות ומהרי"ל דיסקין, שיש להבחין בחילוק בין הפסוק הראשון בו נאמר 'ועלו' שהוא אינו לשון של ציווי לבין הפסוק השני שבו נאמר 'יעלו' והוא לשון של ציווי, כי אכן בפסוק הראשון בו נאמר על תנורין ומשארותיך, זהו עניין של מסירות נפש ממש, וזה עשו הצפרדעים מעצמם, ללא כל ציווי. ואילו בפסוק השני בו נאמר על 'ובכה ובעמך' שזהו עניין של קבלת יסורים, וזה לא היו הצפרדעים מקבלים מעצמם, ועל כן הוצרכו לצוותם על כך.

ומעתה איכא למימר שמהאי טעמא העדיפה הגמרא להביא את ההוכחה שפרעה לקה תחילה דווקא מהפסוק השני, שכן פסוק זה הוא פסוק בו נצטוו הצפרדעים לעשות כך, בעוד שהפסוק הראשון אין זה ציווי אלא סיפור דברים שכן יעשו הצפרדעים מעצמם.

המלך חדריו

ושמא יש להוסיף על כך, כי הלוא הפסוק הראשון מתאר את כניסתם של הצפרדעים אל הבתים גרידא: "וַעֲלוּ וַבָּאוּ בְּבֵיתָם וַבְּחֹדֶר מִשְׁכָּבָם וְעַל מִשְׁתֵּם וַבִּבְיַת וְעֲבָדֵם וְעֲבָמָם", ואם כי אכן הפסוק מסיים שכניסה זו אל הבתים תהיה גם אל התנורים והמשארות, אולם עיקר האמור בפסוק הוא הכניסה אל הבתים. ואילו האמור בפסוק השני הוא כניסה אל תוך גוף האנשים ממש, וכאמור זה היה ציווי מיוחד שנצטוו הצפרדעים על כך, בעוד שהפסוק הראשון לא היה בו משום ציווי לצפרדעים, וכדברי הפנים יפות.

המאור

סט

פרעה הוא שלקה תחילה כעונש על כך שהתחיל בעצה תחילה, כיון שהולוא הפסוק ביקש להודיע שאף הוא היה כעונש, ושמה שקולים הם ופרעה נענש באותו הזמן עם בני עמו, אלא שעל כרחנו יש אחד שהיכיב להיות כתוב ראשון. אולם מהפסוק השני, בו שוב הקדימו את פרעה לעמו ולא שינו את הסדר להודיע ששניהם שקולים, יש אכן ראיה שפרעה לקה תחילה.

הוכיח סופו על תחילתו

והשנאת דאתנין להכי נוכל להעלות את דברי הגמרא בקנה אחד עם פירוש רש"י, ולומר שיש להבחין בין פרשנות של הפסוקים, שאת זאת כתב רש"י, לבין הראיה מהפסוקים, שאת זה הוכיחה הגמרא: אכן הראיה היא רק מהפסוק השני, וכמפורש בגמרא. אולם אחר שהוכר לנו מכוח הפסוק השני שפרעה לקה תחילה מפני שהתחיל בעצה תחילה, הרי שבדודאי זה גם ההסבר בפסוק הראשון, ואינלאי מילתא למפרע, ובשל כך רש"י כפרשן יכול היה להציב פירוש זה כבר על הפסוק הראשון.

ותירין לו הגרי"ז על פי מה דאיתא (שהש"ר ד יג) על מה שפעם נכתב בפסוק 'הוא אהרן ומשה' (שמות ו כג) ולהלן (שם כז) להיפך 'הוא משה ואהרן', ודרשו חז"ל מכאן ששניהם שקולים, הרי דהיכין ששקולים הם כתבה תורה פעם כך ופעם אחרת, לומר ששניהם שקולים".

ויסור זה של הגרי"ז כבר זכה בו הגאון בעל 'נחלת שבעה' (הקדמה שניה):

"אמר המחבר, נראה לי ברור דלעולם כל היכא דדייקין דזה חשוב מחבירו או גדול מחבירו מדכתיב ראשון בפסוק היינו דוקא אם כתוב בתורה דבר זה ב' או ג' פעמים וכתוב כל פעם בשוה, דרך משל, אם היה כל פעם מקדים משה לאהרן הייתי אומר שמשו גדול מאהרן, מדהדימו התורה בכל פעם, ולכן פעמים מקדים משה לאהרן ופעמים אהרן למשה לומר שקולים הן. וכן בכנות צלפחד, פעמים מקדים אלו לאלו לומר שקולים הם, משא"כ אם היו כתובים כל פעם בשוה הייתי אומר שזו שקודמת היא חשובה יותר".

ובנעתה איכא למימר שמהפסוק הראשון בו הוקדם פרעה לעמו עדיין אין ראיה שאכן